

Modellek és választások

PUBLICISZTIKA - LX. évfolyam, 1. szám, 2016. január 8.

Sajnos az államszervezési modellekkel kapcsolatban nincs olyan felszólalási esélyünk, rendszerválasztási lehetőségünk, amellyel a tesztelő vagy pláne tartósan tesztelő fázis után is kérnék a véleményünket. Ennek ellenére a közgazdaságtan tud néhány olyan útjelzőt, illetve kritériumrendszert is kínálni, amely a kapitalizmusmodellek közötti választást segíti.

Mintha az ember szabadon választhatna a különböző kapitalizmusmodellek között. Látja a tv-ben, olvassa az újságban, hogy van ilyen meg olyan is, jóléti vagy éppen vad, állami vagy korporatív. Ha megkérdeznének jó sok magyar polgárt, persze reprezentatív módon, vajon milyen kapitalizmusmodellt választana, szinte biztos vagyok benne, tarka kép alakulna ki, de a jóléti domináns szerepet kapna. A választás pedig az indirekten megélt élmények, médiahatások – esetleg olvasmányok – és kevésbé a saját tapasztalatok alapján szerzett benyomásokból születne meg.

Mi lenne azonban akkor, ha a választói tömegek élesben, primer tapasztalattal kipróbálhatnának egy-egy kapitalizmusváltozatot? Mi történne akkor, ha egy hosszabb vagy pár hónapos tesztidőszakra nemcsak turistaként utazhatna az ember, hanem úgy töltené ott az időt, hogy valamifajta aktív elvegyüléssel, kváziintegrációval beleköltöztethetné magát egy másik kapitalizmusmodell valódi hétköznapijaiba? Nos, ekkor az egyén meglehetősen jó találati pontossággal el tudná dönteni, hogy márpedig az a kapitalizmus, amelyben ő vendégségben van, a saját – hazai – modelljéhez képest vajon jobb vagy rosszabb, esetleg semleges, de mindenképp meg tudná valahogy határozni a különbséget. Néhány százezer külföldön munkát vállaló honfitársunk és pár ezer cserediák éppen ezt teszi. Csak ők rendelkeznek majd olyan primer tapasztalattal, amelyről alább szó lesz. Persze, nem triviális kérdés, milyen megfigyelések, kritériumok alapján döntheti el az egyén, hogy őt éppen jobb vagy rosszabb változatú modellbe lökte-e a sorsa. Van néhány hétköznapi dolog, amely alapján kifejezetten jó eséllyel juthatnánk el egy reprezentatív erejű preferencia-sorrendhez: meg kéne kérdezni tőlük például azt, hogy új étletterükben mennyire megbízható a napi működés a közlekedésben, milyen az információáramlás, mekkorák a sorok a közösségi szolgáltatásoknál, mondjuk az adóhivatalban vagy a kórházban, általában szabálykövetőek-e az emberek. De ennél is fontosabb lenne talán, mennyi ideig kell dolgozniuk ahhoz, hogy az újonnan választott modellben a munkabérükből lakást béreljenek, rezsit – benne a havi közüzemi díjat – fizessenek, bérletet váltsanak a közösségi közlekedésre, hány óra munkában töltött időbe kerül egy közepes árfekvésű étteremben két főnek megvacsorázni. Mindegyik ilyen mérés azt próbálná megragadni, hogy az egyén saját munkaereje által megtermelt pénzösszeg mire elegendő ezekben a fontos tételekben. Nyugodtan mondhatjuk azt is, hogy az életszínvonal gyors méréséről lenne szó, persze az életszínvonal tényleges, statisztikai precizitású meghatározása nem ilyen egyszerű dolog. Mégis, a végeredményt tekintve, hogy ti. összességében jobb vagy rosszabb a helyzetünk, jobb körülmények közé kerültünk-e ebben az új országban, nos, ehhez egyéni preferencia-sorrendet viszonylag könnyen tudna mindenki produkálni. Vagyis bárki könnyen el tudná dönteni azt, hogy a saját, otthoni környezetével összevetve barátiabb, élhetőbb, általánosságban: kellemesebb kapitalizmusmodellel találkozott-e. Ez a fajta sorrendállítás azonban mégsem teljesen olyan, mint amikor mondjuk egy autómodellt választunk. Utóbbinak a tesztelésére is alkalmunk nyílik, és akár a garantált törésszámot is megkaphatjuk a leírásokban. Bár az ízlés, a márkahűség és a pénztárca itt is jelentősen befolyásolja döntésünket, de aligha lehetne tagadni,

hogy amikor autót vesz az ember, akkor tulajdonképpen országmodellt, kvázi országimázst és teljesítményrangsort is vásárol magának. Ha új autót vesz, ebben a tekintetben a márka kiválasztása egyértelmű véleményformálást is jelent, nem véletlen, hogy az orosz vagy kínai modellek után nem kapkodnak az emberek.

*

Sajnos az államszervezési modellekkel kapcsolatban nincs olyan felszólalási esélyünk, rendszerválasztási lehetőségünk, amellyel a tesztelő vagy pláne tartósan tesztelő fázis után is kérnék a véleményünket. Ennek ellenére a közgazdaságtan tud néhány olyan útjelzőt, illetve kritériumrendszert is kínálni, amely a kapitalizmusmodellek közötti választást segíti. Az ember hamar meg tudja ítélni például, hogy munkával szerzett jövedelme mit ér akkor, ha abból állami szolgáltatást vesz igénybe. Gyorsan átlátja, hogy összességében jobb vagy rosszabb szolgáltatást kap-e az új környezetben, ahhoz képest, amit otthon tapasztalt ugyanilyen típusú szolgáltatásoknál. Ha nem kellő áron és gyorsasággal tud kedvezőbbet találni az általa keresett szolgáltatások és áruk között, akkor – külföldön is – becsapottnak érzi magát, adott esetben szidni kezdi a rendszert (ez nem csak a belföldi modell privilégiuma).

Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy azok a jó modellek, amelyek jobb-rosszabb, de mindig viszonylagosan elfogadható helyettesítést kínálnak a szolgáltatások területén. A követendő, „tankönyvi” példákat hosszan lehetne sorolni: a tömegközlekedést, az egészségügyet vagy a környezet állami védelmét, ha azt nézzük, mi az a típusos hiba, amelyet el kell kerülni egy jó modellben. Nézzük például a fővárosi dugódíj esetét. A díj bevezetése, az autósűrűség csökkentésének teljesen természetes igénye, elkerülhetetlensége már a 4-es metró „alagútjából” is látszott. A díj visszatartó, fékező hatása tulajdonképpen rendben is lenne. Ám a díj bevezetésével csak abban az esetben születik jó és méltányos megoldás, ha az autósok számára a helyettesítés és a méltányos eszközcsere lehetőségét is felkínálják. Erről azonban szó nincs. A 4-es metró megépülése ezt a belvárost kikerülő közlekedésszervezési főcsapást mélyítette nagyon magas fajlagos költséggel úgy, hogy az autós társadalom – főleg a külső kerületekben lakók – számára nem kínált kellő, járművük letételére ösztönző és tömegesen igénybe vehető parkolási alternatívát. A P+R remek jelszavát még sokáig nem fogják harsogni boldog autós tömegek. Ha lehetne valamilyen módon a közlekedésmoделl-kínálatot élőben is tesztelni egy ideig, vagy kóstolgatni, érzékelni annak valóságát, az komoly vívmány lenne; mondjuk, a tízmilliós London közlekedésszervezését megízlelni, ahol épeszű autós kiszáll a kocsijából, ha a belvárosba igyekszik. De hát arra, hogy itt, belföldön kipróbáljuk a kapitalizmus más modelljeit, mondjuk olyan változatban, mint egy mintaváros vagy mintafalu, nincs lehetőség, modellpróba (tesztvezetés) egy-egy kapitalizmusváltozatról nincs. A modelleket még kis időre sem lehet importálni, tesztelésükhöz külföldre kell mennünk.

*

De van más, elméleti jellegű aggodalom is: a kíváncsi modell kialakításánál egyáltalán nem áll rendelkezésre az a jól bevált, az egyéni preferenciákat kellően kiszolgáló módszer, amelyet az ember mindennap alkalmazhat például egy önkiszolgáló áruházban, ahol vevőként szabadon válogathatja össze kedvenc darabjait és teheti be kosarába. Ráadásul a kedvencek összeállítása könnyen, gyorsan változtatható (sőt, néha a kasszájánál is lehet reklamálni, rögtön cserélni a hibás terméket). A helyettesíthetőséget illetően két alapvető különbség is van az egyéni preferenciák és a választói igények kormánypolitikák általi kiszolgálása között. Az első nagy különbség, hogy a demokráciamodell kialakításánál a többség számára kedvező elegy kikeverésénél nincs olyan szabad polrendszer, ahonnan a kívánt adalékokat leemelhetem, fizetek értük, és ha netán később elégedetlen vagyok, akkor márkát vagy terméket váltok. Az üzletben a kínálatból bármikor szabadon ki lehet választani egy másik ország termékét, sőt, akár azonosulni is ezzel az országgal annyiban, amennyiben a termék maga életérzést is hordoz, a svájci csoki vagy karóra esetén ennek az országnak esetleg több elképzelt rendszerjegyét a tárgyak mögé gondolhatom. Egy ország politikai berendezkedését, a választói preferenciákat azonban csak négyévente lehet valahogy átalakítani. Közben pedig még igazítani sem lehet rajta, az egész

csomaggal kell együtt élni jó ideig. A másik jelentős különbség, hogy bizonyos fontos rendszerelemeket csak együtt lehet alkalmazni. A komplett berendezkedést, a jólét forrásait nem tudjuk importálni, nincs lehetőség a „csipegetésre”, egyes elemek cseréjére, a válogatásra. Nincs lehetőség arra, hogy még több méltányosságot, szolidaritást, magas béreket és kevesebb pénzügyi szigort is kérjek. Ugyanakkor nem kérem a magas termelékenységet garantáló kényszereket. Ezeket az elemeket nem lehet külön-külön illesztgetni és cserélgetni. Arról nem is beszélve, hogy a kíváncsi mentalitást sem lehet csak úgy legószerűen beilleszteni a rendszerbe vagy éppen eltávolítani a modellből.

Ha az ember a saját pénzügyeit illetően találkozik az állammal, például úgy, hogy adót, járulékot fizet, saját hatáskörben nem lehet arról döntenie, hogy kisebb vagy nagyobb államot szeretne. Csak arról dönthet, hogy fizet vagy sem. A konkrét, egyéni pénzügyi döntésekben a kisebb vagy nagyobb állam közötti választás elméleti fikció marad: az állam méretének alakításába jobbra csak négyévenként van beleszólásunk, és ekkor is csak az ígéretek, harsogó jelszavak elfogadása vagy elutasítása szintjén. A mindenkori kormányzás pénzügyi következményei a választás napján nehezen láthatóak előre. Leginkább csak megélt, erős tapasztalatainkra támaszkodhatunk. Az idő múlásával ugyan a választó majd meg tudja ítélni korábbi választási döntését, hogy ti. jó helyre adta-e a voksát, sőt, azt is, hogy helyzete javult vagy romlott a saját várakozásához képest. Az állami szolgáltatások által kínált hatékonyság és méltányosság kedvező arányainak kialakítására azonban a választónak egyáltalán nincs ráhatása. Például arra, hogy az egészségügyben az alanyi jogon járó fontos műtéteket mikor végzik el; a közösségi közlekedésben a fizetős utak számának emelkedése mennyire érezteti hatását az egyéni időmérlegekben. Arra nincs ráhatása, hogy az állam zsebein minden elköltött 100 forintból 40 forint átfolyik; de arra sincs, hogy az állam ezt a 40 forintot jobban költse el, úgy, hogy tényleg a jólét növekedését idézze elő. Miután az egyén ráhatása igen kicsi, a költést olyan kontrollmechanizmusok, fegyelmező keretek és automatizmusok is körül kell vegyék, amelyek nem csak „botrányalapú” fegyelmezést garantálnak. Ellenkezőleg, intézményi alapon kell korlátok közé szorítani a költést. Ilyen ellenőrző mechanizmusok kialakítása és üzembe helyezése, majd ezek tartós védelme azonban különösen nehéz, mert a mindenkori kormányzó hatalom próbálja ezeket – a lényegében adófizetőket védő mechanizmusokat – saját ízlése, érdekei szerint alakítani. Ami a vállalatnál a verseny és a piac, ami ti. áramvonalas pénzügyi gondolkodásra kényszerít, nos, az állami pénzköltésnél az intézményi kontrollpontok és fékek rendszere kellene hogy korlátként működjön. Demokratikus rendszerekben ez a parlament és annak bizottságai, valamint olyan független szervezetek, mint a Számvevőszék vagy Költségvetési Tanács típusú intézmények. Ezek azonban a költségvetés tervezését és végrehajtását vizsgálják, a kockázatokat és a könyvek szabályos vitelét ellenőrzik, az elköltött források és pénzek útját követik arra vigyázva, hogy a közösségi pénzek közös célokat szolgáljanak, és ne herdálják el a beszédett adójövedelmeket, és azok ne kerüljenek illetéktelen magánzsebekbe. A költségvetési politikák azonban mindenütt, a fejlett demokratikus világban is, meglehetősen nagy önállóságot élveznek, azt is mondhatjuk, eleve szuverenitást kapnak, legalábbis ami az alkalmazott adóztatási és költségvetési filozófiákat illeti. Ezeknek a politikáknak a helyességét, fenntarthatóságát csak a négyéves választási ciklusok tudják érdemben megkérdőjelezni. Menet közben alkalmazkodást azonban csak a pénz- és adósságpiacokon, valódi kényszerítő erővel bíró, fegyelmi eszközökkel operáló mechanizmusok képesek kikényszeríteni úgy, hogy adott esetben nagyon drágíthatják az új adósságok kibocsátásának költségeit, s evvel csődbe vagy ahhoz közeli helyzetbe sodorhatják egy-egy állam működését. A csődveszély egyértelmű fenyegetettséget jelent, és azonnali pénzügyi lépéseket kíván. Az államcsőd azonban a nagy népességű, fejlett országokban viszonylag ritka esemény, de még a közepes méretű országokban is, talán azért, mert a nagy ország csődje nemzetközileg is sokkal több bajt okozhat, mint a kicsi (utoljára 1998-ban Oroszország sodródott egy ilyen helyzet szélére). A meglévő nemzetközi stabilizációs mechanizmusok (IMF, ESM), amelyek kormányközi pénzügyi eszközökkel igyekeznek megfelelő áron gyors hitelsegítséget nyújtani a bajba jutott kormányoknak, végső soron éppen a privát piacok fegyelmező erejét próbálják tompítani. Ilyen kormányközi segítségre szorult Írország, Ciprus, Izland és Görögország az elmúlt években. Ezekben az esetekben a fiskális modellek belsőkontroll-pontjai csődöt mondtak, a külső segítség, az új külföldi hitel tudta csak orvosolni a csődközelivé fejlődött

situációt. Ez a sors vár Puerto Ricóra is, amely ugyan amerikai dollárban vezeti könyveit, és csak társult USA szövetségi államnak minősül, 75 Mrd dollárnyi adósságát, valamint az esedékes részletet ez idő szerint mégsem tudja törleszteni, ezért feltehetőleg kormányközi – főleg amerikai – adófizetői pénzekből fog hitelt kapni. Puerto Rico szép példája annak, hogy a kedvező földrajzi fekvés és az amerikai dollár mint hivatalos fizetőeszköz önmagában nem garantál jólétet, és pláne nem fiskális fegyelmet. Nem tudták az igazán közeli, bevált USA-modellt sem importálni. Ez azok számára is nyújthat némi tanulságot, akik abban bíztak, hogy pusztán a dollárban fizetés mindent azonnal a helyére tesz. Ám a dollár önmagában nem tesz csodát.

*

A nemzetgazdaság szintjén az állami költség szigorú tervezése, a tervek következetes végrehajtása, a pénzügyi fegyelem betartása évről évre felelős kormányzati műveletsort, jól szervezett intézményeket feltételez. Az állam költség- és bevételi tervének végrehajtása és betartatása eleve – modelltől függetlenül is – nehéz feladat. Miért? Azért, mert annak a körülményeknek a mértéke, amellyel az állami szervek pénzköltségét jellemezhetjük az ideálshoz képest, nos, sajnos messze lemarad az egyént jellemző, saját pénzeszközeinek saját célra történő költségével összevetve. Az állam ugyanis a más pénzt költi közösségi célokra. A közösséget, a közjót szolgáló funkciók ugyan találkoznak költségvetési korláttal, ti. a maximálisan elkölthető plafonnal, ugyanakkor a költség jóléti eredménye, igazi hasznosulása csak áttételes visszaigazolást kap, vagy egyáltalán nem is jut ilyenhez. Fegyelmező intést vagy büntetést csak igen durva túlköltség esetén kell elszenvednie. Tehát, ha arra a nagyon általános kérdésre kell válaszolnunk, hogy az állam összességében jól költötte-e el a rendelkezésére álló adófizetői pénzt (vagy éppen hitelt, akár belföldit, akár külföldit), akkor a válasz gyakran erőteljesen érzelmi alapú és intuitív lesz. Főleg abban az értelemben, hogy ki mennyire azonosul érzelmileg az éppen regnáló kormánnyal. Ha tudományos igényrel foglalkozunk neki egy nemzetközi összehasonlítást is felvonultató elemzésnek, és azt vizsgáljuk, hogy mondjuk egy 100 Mrd forintnyi elköltött összeg az oktatásban, az egészségügyben, a közösségi közlekedésben vagy a leadott teljesítményt jól mérhetően követő minisztériumokban jobban hasznosult-e az egyik országban, mint a másikban, akkor bizony sok speciális tényezőre is figyelemmel kell lennünk. Számos irányba lehet elvinni az értékelést, mert a műszaki és minőségi tartalmak különbözőek. Mégis fel kell és fel is lehet állítani a minőségi sorrendet. Speciális eset, ha az állam olyan pénzt oszt, amely például az EU kohéziós alapjából származó transzfer, és amely az állam számára nem adósságot generáló pénzköltséget testesít meg. Ekkor e források viszonylagos „puhasága” nem kényszerít különösen gondos tervezésre. A költségvetésnek, céljainak kialakításakor a majdnem „ingyempénz” költségének ugyanis ez a nagyvonalú, laza tervezés szinte természete. A saját erőfeszítéssel megtermelt pénzünket egészen bizonyosan nagyobb elővigyázatossággal költjük, vagy éppen inkább megtakarítjuk, ha utóbbit éppen jobb pénzügyi döntésnek gondoljuk. Az állami költség hatékonyságáról csak konkrét helyzetet, konkrét számait vizsgálva tudunk véleményt alkotni. Egy drága képalkotó eszköz kihasználtsága egy magánpraxisban jobb, mint egy nagy állami intézményben, egyszerűen azért is, mert a privát szférában a készüléknek hamarabb kell kitermelnie a saját árát, itt ugyanis az adós az egyén vagy annak vállalkozása. Ebből azonban egyáltalán nem az következik, hogy költségvetési megszorítások kellenének, hanem csak az, hogy az állami költség nem feszes. Az állam fiskális szerepének, mondhatjuk, fiskális teljesítményének sommás megítélése ugyan értékvalasztás kérdése is, az azonban tény, hogy ha egy ország fiskálisan fegyelmeztet (tartja magát a terveihez), még nem jelenti azt, hogy az állami költség a szociális rendszerek finanszírozásában is jól teljesít. Ahhoz, hogy a teljesítmény az ismert szociális-jóléti mutatókban is (várható élettartam, élve születések száma, iskolázottsági mutatók, nemzetközi versenyképességi rangsorok) megragadható legyen, az kell, hogy ezek a mutatók tartósan és jól mérhetően javuljanak, viszonylag hosszú időnek – minimum egy évtizednek – el kell telnie úgy, hogy a javulás ezekben a kritikus pontokban végig megfogható maradjon. Az is kell hozzá, hogy kormányváltás esetén az új hatalom ne írja át a korábbi finanszírozási filozófiákat és kitűzött jóléti célokat. Az állam közösségi szolgáltatásokban nyújtott teljesítményét az általa kínált szolgáltatások árain keresztül lehet ugyan mérni, de ez a fajta összehasonlítás minőségi jellemzőket ritkán tartalmaz. És azt sem tükrözi, hogy lehet-e mással, jobbal

helyettesíteni. A nemzetközi összehasonlítások és statisztikák ritkán válnak a tudatos választói magatartás részévé, például úgy, hogy az urnánál a választó fejében ezek a szép nemzetközi viszonyszámok (egy főre jutó adatok, sűrűségi statisztikák, várólisták) jönnének elő. Az érzelem és a tapasztalat szavaz, nem a statisztikák!

*

Ritka lehetőségnek tűnik, amikor követendő kapitalizmusmodellünket úgy választhatjuk ki, hogy mögöttünk tartós, esetleg többéves külföldi tapasztalat áll, és a modell jellegzetességeit részleteiben is megismerhettük. Az pedig még elméletben is nehezen képzelhető el, hogy a választási kampány ígéreteinek megemésztését követően a választó bármiféle előrejelzést tudna megfogalmazni a várható megvalósulás esélyeit illetően. Ennek inkább a fordítottja igaz.

A vállalati szektorban a nagy pénzügyi döntéseknél sok esetben inkább kívánnak, ha az erős sejtések nem elegendőek a döntéshez. A makroökonómia tudományos kifejezéssel intern-temporális koordinálatlanságnak nevezi azt a nehéz helyzetet, amikor a jelenben kell tudni megítélni a kormányzat jövőbeli döntéseinek hatását saját pénzügyi döntéseinkre. Ilyen lehetőség a politikai választások esetében nincs, legfeljebb nem megyünk el szavazni, de akkor is megszületik az érdemi döntés, legfeljebb nélkülünk. A Finn Kydland-Edward Prescott szerzőpáros 2004-ben közgazdasági Nobel-díjat kapott azért a meglátásáért, amely szerint az egyén számára az lenne az ideális kormányzati lépéssorozat, amelyben a „Rules Rather than Discretion”, azaz inkább szabályok, semmint egyedi megítélések rendszere jellemeznék inkább a gazdaságpolitikákat. Az a tökéletlenség tehát, amely a jövőbeni gazdasági események jelenbeli értelmezésének folyamatában kialakul a racionális választó és gazdasági szereplők többsége körében. Ez azt jelenti, hogy a szereplőknek leginkább korábbi tapasztalataikra érdemes támaszkodniuk annak megítélésben, hogy vajon az, ami az új ígéretekben elhangzik, őket jobb vagy rosszabb helyzetbe hozza-e.

Ez a tetemes bizonytalanság személyes pénzügyeink vitelében igen gyakran fordul elő, és sajnos Magyarországon is számos negatív példát produkált. Az állam jelenbeli pénzügyi tevékenységének jövőbeni hatását nem csak (be)mérni és helyesen előre jelezni nehéz. Egy 20-30 éves nyugdíj-megtakarítási perspektívát belátni nem hétköznapi művelet. Mindehhez még hozzájárul a monetáris politikák körül mára kialakult rendkívüli bizonytalanság. Nem igazán tudjuk a kamatemeléseknek sem a mértékét, sem az idejét precízen megbecsülni, márpedig a lakosság a pénzügyi döntéseit illetően – úgymint lakásvásárlás jelzáloghitellel vagy anélkül – nem tud várni addig a pontig, amíg minden bizonytalanságot tisztáznak. Ilyen pont ugyanis sohasem lesz. Mint ahogy a rossz emléké szocialista tervgazdaság idején is csak nagyon kis számban voltak azok a szakértők, akik időben látták és szóvá tették az állami központosítás és az állam által termelt ellenérdekeltségeket, pazarlást, a gyenge rendszerteljesítmény valódi okait, úgy ma is csak maroknyian vannak az állam növekvő gazdasági szerepvállalásait erős kétségekkel fogadó szakértők.

*

Sajnos egyáltalán nem magától értetődő az, hogy az áramvonalas állam a jobban hasító gazdaságokban található-e (a növekedés mértékére kell itt elsősorban gondolni), hiszen Kína vagy a délkelet-ázsiai növekedési csodaországok szisztémái nagyon sok esetben nem produkálhatóak európai környezetben. Mint ahogy a jólétinek nevezett északi országok szociális intézményeit és közösségi pénzügyeit sem lehetne áttenni egy huszárvágással egy az egyben a kis közép-európai országokba. Pedig a kíváncsi ezekre a modellekre nem akar lohadni. Ha az ember ellátogat egy ilyen jól szervezett és a szociális szférát lelkiismeret-furdalás nélkül jól támogató jóléti államba, látja a sok mosolygó, nyugodt embert, a fegyelmezett sorbaállást, az általánosan olajozott működést, az elégedettséget a rendszerben dolgozó emberek arcán is, a különbséget tehát azonnal érezzük. Megmagyarázni az ehhez vezető út állomásait, a modellátültetés esélyeit taglalni már sokkal, de sokkal nehezebb. Ha az ember komfortokat (autót, tévét, lakást) vesz, akkor tudja, mit akar, mennyi pénzt tud rá szánni, még némi „minőségellenőrzést” is lefolytathat: ezt szolgálják a piacok és az árak. A szociális és kifejezetten jóléti termékek árazása azonban

bonyodalmas. A közösségi pénzügyek egyik fontos és modern üzenete, hogy az elköltött többletpénzekhez mérhető és ellenőrizhető minőségjavulás is kötődjön.

Jóléti modelleket exportálni/importálni márpedig nem lehet. El lehet tanulni a sikerhez vezető szemléletet és a finanszírozás metodikáját. Miután azonban a jónak ítélt modellek kipróbálására – akár laboratóriumi körülmények között – lehetőség nincs, marad a régi módszer: kritikával és óvatos fenntartással kell fogadni a politika ígéreteit mindaddig, amíg nem a hosszú időn keresztül jónak ítélt szabályokhoz köti magát, hanem megengedi magának az „egyedi elbírálást”. Nehéz szembemenni a már hivatkozott Nobel-díjas gondolattal: a közösségi pénzügyekben jobban járunk a kiérlelt jó szabályok követésével, mint az egyedi, az „éppen adható” típusú pénzügyi jogosultságokkal. A tudomány ilyen hasznos ismereteket tud kínálni. A használatukat kikényszeríteni, persze, nem tudja.